

Таким чином, в ряді питань і моментів православна антропологія, для сучасного бачення має чітке екзистенційне забарвлення. Але має вона в той же час багато цікавих моментів, що чекають на свого дослідника.

Н.Мадей* (м. Львів)

СХІДНІ КАТОЛИЦЬКІ ЦЕРКВИ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Дослідження історичного шляху розвитку християнства з часів його виникнення і по сьогоднішній день дає можливість зробити висновок, що на всіх етапах існування цієї релігії для неї був характерний поділ на окремі напрямки і відгалуження, які вели між собою боротьбу. Вся історія християнства – це численні розколи, конфлікти і ересі. Але не підлягає сумніву і той факт, що в еволюційному процесі розвитку християнства прослідковується і зворотна течія – прагнення до об'єднання в єдину Христову церкву. Представником цієї течії стала римо-католицька церква. В XI-XIII ст. вона досягла апогею своєї могутності (на Заході) і розпочала свою унійну діяльність на Сході.

Римські богослови протягом всього існування Католицької церкви (аж до II-го Ватиканського собору) вкладали дещо інший зміст у слово *унія* (в буквальному перекладі – рівноправний союз). В їхньому розумінні *унія* – це догматичне та адміністративне підпорядкування Римському єпископу при збереженні православними (чи іншими церквами) своїх обрядів. Умови для укладення уній пристосовувалися до певних історичних обставин. Коли вірні православних та орієнтальних церков були поставлені перед вибором повної втрати своєї культурної й національної ідентичності або збереження її, але під іншою духовною юрисдикцією, вони, звичайно, вибирали останнє. Але повністю приєднати певну Східну церкву до системи католицьких церков вдавалося рідко. Дослідники нараховують понад 100 спроб об'єднання християнських церков у єдину церкву, зауважуючи, що лише одна увінчалася успіхом – в 1580 році. Папі Римському Григорію XIII вдалося приєднати до католицького напрямку в християнстві маронітів [Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любінцева О.О. Географія релігій.- К., 1998.- С. 123].

---

* Мадей Н.М. - аспірантка кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені І.Франка.

Як правило, унії були сепаратними, стосувалися лише частини духовенства та вірних тієї чи іншої Східної церкви. Тож вони призводили до розколів, наслідки яких відчутні й досі. Крім найбільш відомої нам Української греко-католицької церкви, у світі існує ціла низка уніатських церковних структур, як самостійних у внутрішньому управлінні, так і підпорядкованих безпосередньо Римському престолові. Отож, вивчаючи історію УГКЦ, варто вести дослідження у широкому компаративному плані.

Для порівняльного аналізу варто залучити історію таких уніатських церков: у Сирії – Маронітської, Мелькітської, Халдейської, Сиріацької (або Сиро-католицької); в Україні та Туреччині - Вірмено-католицької; в Єгипті –Копто-католицької.

Слід зауважити, що підпорядкування цих церков Римському єпископу не було здійснено лише одномоментним актом проголошення унії. Історія взаємозв'язків Риму і католицьких церков нараховує декілька століть, причому завершується цей етап приєднання XVII-XVIII ст.

Історія маронітів бере свій початок у VII ст., коли від Антіохійської Православної Церкви відколосалася група духовенства та мирян, які поділяли погляди монофелітських богословів і патріархів Кира Александрійського, Сергія, Павла і Пірра Константинопольських, які вчили, що Боголюдина Ісус Христос має два ества - людське і божественне, але лише одну волю – божественну. Це вчення було засуджене як ересь спочатку на Латеранському соборі (649 р.), а потім на VI Вселенському Константинопольському Соборі (681 р.). Більшість монофелітів після соборів повернулись до православ'я. Але невелика група монофелітів Сирії наприкінці VII ст. провела в Ліванських горах свій собор у монастирі пустельника авви Марона. На соборі був обраний монофелітський патріарх Марон. Від його імені і походить назва церкви. Перша спроба приєднання маронітів до католицької церкви припадає на кінець XII століття. “На заклик папи Урбана III мароніти урочисто зреклися помилок перед латинським патріархом в Антіохії в 1182 р. і від того часу залишаються об'єднані з католицькою церквою” [Wappler Antonie. *Historia powszechna Kościoła Katolickiego*, t.X.- Warszawa, 1872.- S. 133], - твердили в XIX ст. дослідники історії католицької церкви. Проте успіху досягла лише наступна спроба об'єднання – в 1580 році Папі римському Григорію XIII вдалося укласти унію між Римською та Маронітською церквами.

Наступною східною католицькою церквою стала мелькітська. Свій початок вона веде з того часу, коли частина сирійських старовірів після Халкедонського собору повернулися до православ'я і утворили самостійну церкву. Після цього вони отримали сучасну назву.

“Мелькіти” – арабізована трансформація “*мелькійун*” – від сирійського “*молканійє*”, що в свою чергу є перекладом з грецької “*базілікої*” – імператорський, тобто ті, які повернулися до імператорської віри. Після утворення Османської імперії сюди поступово прибували численні католицькі місіонери, в результаті діяльності яких патріарх міста Аллепо Кирилос II прийняв римські католицькі догмати і визнав владу папи Римського. Щодо офіційного укладення унії, то серед науковців немає однастайності щодо встановлення конкретної дати: одні називають 1729 рік (наприклад, Вільгельм Колер [Koehler W. Die Katholischen Kirchen des Morgenlandes.- Darmstadt, 1896.- С. 125], сучасні ж дослідники схилиються до середини XIX ст., коли ця церква була визнана спеціальним султанським фірманом [Павлов С.В. Вк. праця.- С. 125].

Стосунки між несторіанськими громадами і Римською церквою розпочались в XIII ст., коли папа Микола IV відправив послання Католикосу Яхбаллаху (1317 р.), монголу за національністю [Бедуелл Г. История церкви.- Москва, 1996.- С. 220]. Термін “халдейська церква” був запроваджений в XV ст. для позначення християн, які населяли територію стародавньої Халдеї (поблизу Вавилону). В 1445 р. халдеї підписали декрет Флорентійської унії, проте незабаром знову повернулись до несторіанства. В XVI ст. розпочалась місіонерська діяльність францисканців і домініканців, яка спричинила спорадичні повернення до католицизму. В 1553 р. значна частина несторіан на чолі з архімандритом Іоанном Сулакою (Симон VIII Денга) уклала унію з Римом, внаслідок якої Сулака став патріархом Вавілонським із резиденцією в Діярбакірі. Ця унія була розірвана в першій половині XVII ст. Католикосом Симоном XII Денгою, який повернувся до несторіанства. Однак завдяки діяльності капуцинів в 1771 р. Католикос Еліаш XII Денга знову уклав унію з Римом. Проте більшість несторіан прийняла унію аж в XX ст. за патріарха Йосифа-Емануїла II (пом. в 1947 р.). Переслідування турків змусили патріарха Йосифа VII перенести свою резиденцію до Багдаду. На даний час халдейська церква нараховує 279586 халдейців-католиків [Encyklopedia katolicka, t. III.- Lublin, 1974.- С. 57]. Патріархом католицьким в Багдаді є Павло II Чейко. Існують два патріарших вікаріати - в Стамбулі для католиків Туреччини і в Каїрі для халдейців-египтян.

Наступний випадок - Сирійська католицька церква. Самоназва віруючих цієї церкви – “сурійам католум” (сирійські католики). Вони є дуже маленьким відгалуженням якобітської церкви. Стосунки Ватикану з цією церквою розпочинаються ще в XV столітті. На Флорентійському соборі був проголошений декрет унії з якобітами (4 лютого 1442 р.). Декрет цей містив символ Віри, список канонічних книг, приписи щодо

вигляду і складу Євхаристії та щодо четвертого шлюбу [Hergenrother J. *Historia powszechna Kościoła Katolickiego*, t. X.- Warszawa, 1902.- С. 128]. Більшість якобитів вписали цей декрет до своїх церковних книг, але у зв'язку з великою відстанню до Риму та потужним натиском арабів унія не досягла сподіваного результату. Стосунки Риму з сирійцями відновилися аж у XVII ст., коли до Сирії й Лівану почали прибувати місіонери ордену капуцинів. В 1633 році була створена перша уніатська старосирійська єпархія. Османський султан визнав її спеціальним фірманом. У 1783 році в цій церкві перемогли прихильники католицького напрямку, які обрали свого патріарха. Він був затверджений папою як Сиріацький патріарх Антіохії.

Після хрестових походів (XII ст.) частина вірменів перейшла у католицизм, створивши своє королівство – Кілікія. Після втрати цим державним утворенням незалежності майже всі вірмени повернулися до своєї апостольської церкви. Проте папи Римські постійно намагалися відновити перерваний зв'язок з вірменами. В 1437 р. папа Євген IV вислав декілька францисканців, щоб навернути вірмен до унії. Їм вдалося переконати Католикоса Константина VI прислати своїх делегатів на Флорентійський собор. Внаслідок переговорів 22 листопада 1439 року було проголошено декрет унії з вірменами. Вони погоджувалися включити до Символу Віри *Filioque*, прийняли науку про дві природи, дві волі і два способи діяння у Христа, рішення собору у Халкедоні, символ Афанасія і отримали інструкцію про сім святих тайн і церковні свята [Там само.- С. 127]. Проте ця унія не досягла успіху. Вірмени, які перебували під турецьким пануванням, відмовилися її визнати. Для повторного навернення вірмен в XVII ст. Рим послав місію домініканців. В результаті їх діяльності єпископ Діярбакиру (який був підпорядкований Католикосу м. Сіс) прийняв католицькі догмати. В 1741 році Папа Римський Бенедикт XIV та Католикос Сіса Петро уклали унію, відновивши таким чином Вірменську католицьку церкву. Пізніше центр її був перенесений із Сіса до Бейрута.

Місіонерська діяльність з навернення коптів до католицизму розпочалася наприкінці XIII ст., коли папа Микола IV у 1289 році спрямував туди своїх посланників. Відповідаючи на запрошення Євгенія IV, Александрійський патріарх Іоанн XI послав до Флоренції свого заступника, настоятеля монастиря св. Антонія – Іоанна. В 1441 році розпочалися переговори між коптами і римо-католиками. Вже 4 лютого 1442 року була проголошена унія. Проте, не знайшовши підтримки серед духовенства, ідея унії так і не була втілена у життя. У XVII ст. в Єгипті розгорнули свою діяльність ченці Капуцинського та Францисканського орденів. Однак католиком став лише один коптський єпископ Амба

Афанасій (1741 р.). Новостворена церква, незважаючи на її малочисельність, завжди користувалася підтримкою спочатку османської, а потім і єгипетської влади.

Сучасні зарубіжні дослідники-релігієзнавці, зокрема М.Малерб, поділяють східні католицькі церкви на 5 груп, на основі головної ознаки – обряду [Малерб М. Религии человечества.- М.-СПб., 1997.- С. 245]. До візантійського обряду належить греко-мелькітська, румунська і українська церкви, а також частина католиків Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини.

Вірменський обряд є спільним для общини вірмен-католиків і послідовників вірменської (нехалкедонської) апостольської церкви. Резиденція “Патріарха Кілікії” міститься в Бейруті. Сиро-антіохійський (маронітський) обряд сповідають мароніти (очолює Патріарх Антіохійський і всього Сходу, резиденція в ліванському місті Бкерк), сирійці-католики (оч. Патріарх Антіохії і всього Сходу, резиденція – м. Бейрут та сиро-маланкарці (Індія, штат Керела). Ассіро-халдейський (або східно-сирійський) обряд визнають халдейські католики на чолі з Патріархом Вавилону Халдейського, Іраку і Сходу (резиденція – м. Багдад) та малабарські католики в Індії, підпорядковані безпосередньо Римському престолу. До Александрійського обряду належать колишні монофізити-копти, яких очолює Патріарх Александрійський і Папа Престолу Святого Марка у всій Африці, та ефіопи-католики на чолі з архієпископом Аддис-Абебським, апостольським адміністратором для католиків ефіопського обряду.

Порівнюючи історію виникнення та сучасний стан східних католицьких церков можна зробити декілька узагальнень :

1) у виникненні та розповсюдженні цих уніатських церков важливу роль відігравали не лише теологічні, а й політичні мотиви: Рим обіцяв захист від ісламу і дійсно добивався офіційного визнання підпорядкованих собі церков у Османській імперії;

2) виникнення орієнтальних католицьких церков важко прив’язати до однієї конкретної дати – історія їхніх зв’язків з Римом налічує декілька століть;

3) всі перелічені уніатські церкви очолюють досі окремі патріархи, навіть при невеликій кількості вірних вони мають розгалужену систему єпископської адміністрації;

4) для регламентації права всіх уніатських церков існує Кодекс канонів східних церков. На його основі кожна із східних католицьких церков зобов’язана розробити свій власний кодекс. Проте Св. Престол дотримується іншої думки: “Кодекс є спільним для всіх східних

католицьких церков” [Кодекс канонів східних церков, проголошений Іоанном Павлом II. - Рим, 1993.- С. 7].

Порівнюючи Українську греко-католицьку церкву зі східними католицькими церквами, слід відзначити, що вона відігравала в Україні роль, цілком відмінну від ролі орієнтальних церков. Уніатство ставило своїх вірних в залежність від панівної конфесії (зокрема польської). Рим не добивався рівноправності уніатської ієрархії, що проявилось не лише у відсутності в кінці XVI- XVIII ст. уніатських владик у польському сенаті, а й у відсутності, зрештою досі, як у єдиній уніатській церкві, окремого патріархату. Уніатська церква і її римське зверхництво не підтримували жодних українських національних змагань. Негативне ставлення Риму до української національної ідеї спричиняло напруження у відносинах між патріотично настроєним греко-католицьким духовенством та Ватиканом. Уніатська церква розглядалася як перехідна та меншовартісна у релігійному та національному відношеннях. “Значну роль у такому ставленні до Української греко-католицької церкви відіграв специфічний характер польського воєвоначого католицизму, підпорядкованого у XVII-XVIII ст. ідеям фундаменталістської контрреформації, а також, тоді та пізніше переконанням про національну вищість” [Дашкевич Я. Дослідження історії Української греко-католицької церкви в порівняльному аспекті // Історія релігій в Україні. Дослідження і матеріали.- Львів, 1995.- С. 142]. Від початку XVIII ст. і понині програмним документом, який визначає ставлення поляків до українських греко-католиків, є так званий “Проект для знищення всієї Русі”. “Якщо цілість і безпека держави базується на взаємній любові громадян, то ця остання тримається особливо на одності їхньої віри. Тим то ми, поляки, бажаючи зберегти цілість і безпеку держави, мусимо з найбільшим зусиллям дбати про одність віри всієї її людности. То ж... як державні установи, так і окремі поляки, яким дорога цілість та безпека батьківщини, мусять всілякими засобами нищити грецький обряд, як суперечний латинському обрядові” [Проект на знищення Русі. – New York, 1983.- С. 5].

В такому шовіністичному ставленні польсько- католицької більшості, у непослідовності Риму і його небажанні зрівняти становище Української уніатської церкви хоча б із становищем уніатських церков Сходу, у запереченні Ватиканом української національно-визвольної ідеї треба шукати причину реального відступу унії у XVII ст., підставу неперетворення її у можливу національну церкву, причину остаточного занепаду унії на території Російської імперії в першій половині XIX ст.

З огляду на теперішню ситуацію східних католицьких церков та Української греко-католицької церкви слід відзначити, що

найголовнішим їхнім недоліком є брак належного церковного світогляду, брак ідеологічної платформи, з якої випливала б єдність дії і цілеспрямування. Тут постало щось на зразок ідеологічної похилої площини, яка веде до повної асиміляції з латинською церквою. Весь час у цих церквах існували дві протилежні тенденції, які взаємно суперечили одна одній – східна і західна. Партикулярні унії не розв’язали найголовнішої проблеми : як можна бути добрим католиком і добрим східним християнином. Західні католицькі історики схильні твердити, що східні католицькі церкви навряд чи можуть бути прикладом наслідування для своїх православних братів. У період після II Ватиканського собору ці погляди почали домінувати серед вищої ієрархії Ватикану. Наприклад, Голова Секретаріату Християнської Єдності, кардинал Віллебранд, заявив на сторінках грецького журналу “Елефтерос Космос”: “наявність східних католицьких спільнот ... між християнами тієї самої культури, тієї самої церковної традиції, які мають той самий спосіб служіння та Літургії - ... це анахронізм” [Цит. за: Маркус Р., Іванків Є. Берестейська унія в сучасному насвітленні.- Чикаго, 1976.- С. 35]. Отож можна зробити висновок, що за сучасних обставинах єкуменічного зближення між Римом і Православними церквами східні католицькі церкви повинні або цілковито зникнути, або існувати як якісь підрядні, ближче неозначені “візантійські” єпархії та апостольські екзархати без права на канонічне об’єднання і власний центральний провід. Право вести єкуменічні діалоги монополізують Рим, Москва та Константинополь. Створюються “змішані міжнародні комісії з богословського діалогу між помісними православними церквами та римо-католицькою церквою”. У своїх заявах вони відверто декларують свої наміри: “Тепер, коли наші церкви зустрічаються на засадах еклезіологічного братерського спілкування, повернення до уніатизму може лише знищити важливі досягнення діалогу” [Заява змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між помісними православними церквами та римо-католицькою церквою // Знаки часу: до проблем порозуміння між церквами.- Київ, 1999.- С. 246]. Щоправда, вже на VII пленарному засіданні ця ж комісія пом’якшила тон своїх заяв: “Щодо східних католицьких церков, то, поза сумнівом, будучи частиною католицької спільноти, вони мають право існувати й діяти для задоволення духовних потреб своїх вірних” [Там само.- С. 248].

У світлі взаємовідносин Риму і православних церков, їх стосунку до уніатських церков можна визначити два завдання, які стоять на сучасному етапі перед Українською греко-католицькою церквою:

1) збереження єдності з “першим” Римом як із Христовою Вселенською церквою;

2) вихід з орбіти впливів ватиканської адміністрації як суспільної чисто західного типу установи. Тільки так можна зберегти католицькість української церкви у її первісному, вселенському значенні, а водночас наблизитися до статусу самоуправних православних церков. Лише за цих умов УГКЦ зможе прийняти участь у всесвітньому християнському діалозі як окрема помісна одиниця, що має власні погляди, власну церковну політику та ідеологію.

Отже, історія, яка є вчителькою життя, нагадує, що створення УГКЦ – подія далеко неоднозначна. Не на всіх етапах своєї діяльності вона служила тільки на благо українського народу. Це розумів Г.Костельник, як розумів і А.Шептицький, викликаючи невдоволення Риму.